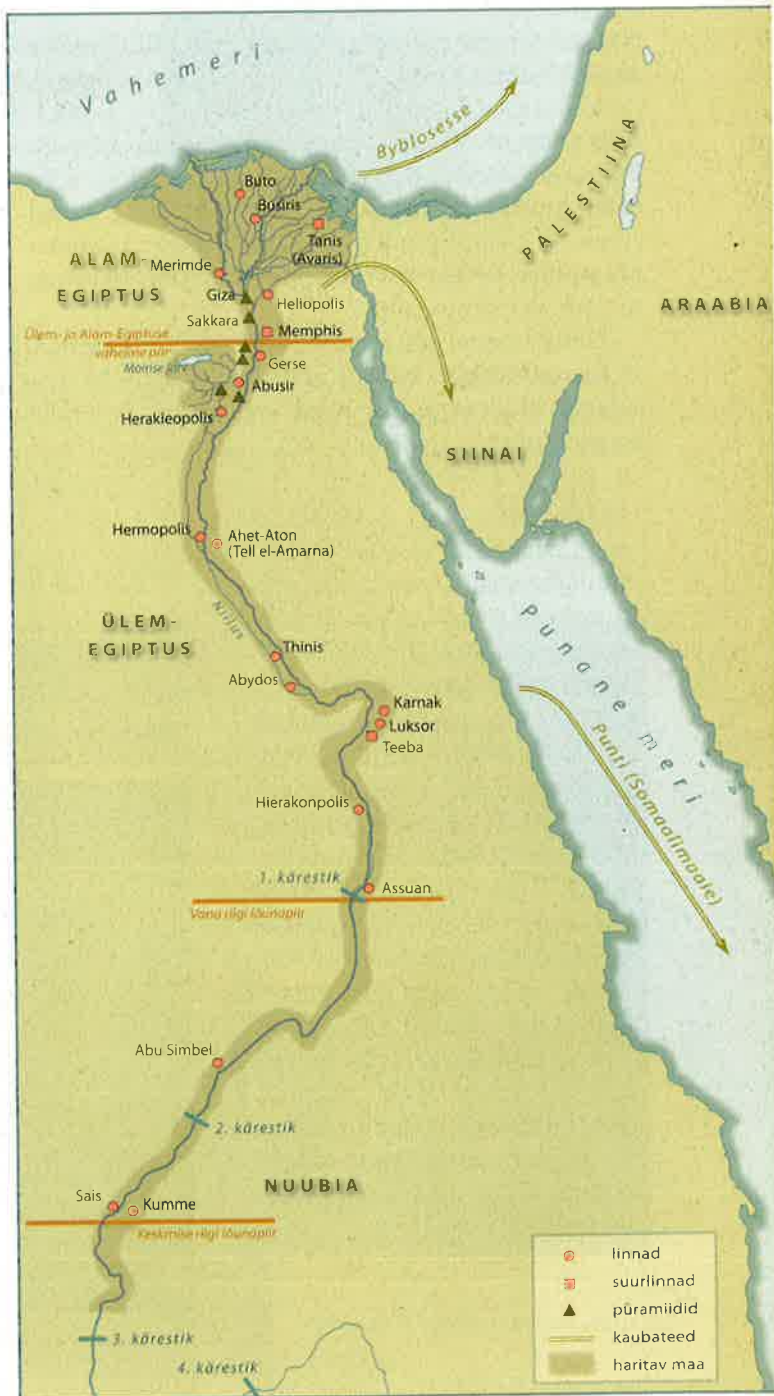

4. GEOGRAAFILISED JA LOODUSLIKUD OLUD

Muistne Egiptus ulatus Niiluse esimesest kärestikust jõe suudmeni ning jagunes **Alam-** ja **Ülem-Egiptuseks**. Alam-Egiptuse moodustas Niiluse tasane ja soine suudmeala, kus jõgi moodustab hargnedes kolmnurkse delta. Kõik, mis jäi ülesvoolu delta ja Niiluse esimese kärestiku vahele, kandis Ülem-Egiptuse nime. Kärestikest lõuna poole jäi Nuubia. Ülem-Egiptus paiknes kaunis kitsas, keskmiselt 20 km laiuses, lõuna suunas ahenevas jõeorus, mida idast ja läänest piiravad poolkõrbed ning kõrbed. Peamine ühendustee nii maa eri piirkondade kui ka Egiptuse ja Nuubia vahel oli Niilus. Aasiasse pääses mööda Vahemerd või läbi Siinai poolsaare kõrbete. Neist ühendusteedest hoolitama oli Egiptus kogu vanaaja vältel muust maailmast suhteliselt eraldatud.

Vihma ei saja Egiptuses peaaegu üldse ja ulatuslikum põlluharimine oli võimalik vaid tänu Niiluse korrapärasele üleujutustele. Need tulenevad vihmaperioodidest Niiluse ülemjooksul. Juuni lõpul ja juulis Egiptusesse jõudev tulvavesi tõi kaasa sügiseni kestva üleujutuse (tänapäeval hoiab Assuani hüdroelektrijaama tamm Egiptuses üleujutused ära), millest jäi maha pehme ning viljakas muda kiht. Pärast vee taandumist külvati seeme maha, talvel vili küpses ja kevade saabudes koristati saak. Hiliskevadel ja varasuvel oli maa uue üleujutuse ootel päikesest kõrbenud ja viljatu. Korrapäraseid üleujutusi oli hõlbus kasutada kunstlikuks niisutuseks, pikendades terrasside rajamisega tulvavee püsimist kõrgematel oruservadel. Järk-järgult arendati välja ulatuslikumad niisutussüsteemid.

Suhtelisest eraldatusest ja kaitstusest tingituna ei toonud võõrmõjud ega välisvaenlaste sissetungid kaasa kiireid muutusi egiptlaste elus. Üleujutused ja nende mõju inimtegevusele aga sundisid nägema inimlikku ja looduslikku korda lahutamatus rütmilises seoses. Nii loodus kui ka ühiskond näisid allutatud igikestvatele seadustele, mille muutmine tähendanuks lahtiütlemist asjade loomulikkusest ja õigest korraldusest. Maa geograafiline eraldatus ja ühiskonna tihe seos looduse rütmiga põhjustasid Egiptuse tsivilisatsiooni stabiilsuse ning traditsioonilisuse.

Muinas-Egiptus

KRONOLOOGILINE ÜLEVAADE

5000 aastat eKr pärinevad varaseimad põlluharijate asulad Niiluse ääres.

3000 aastat eKr liitsid Ülem-Egiptuse valitsejad kogu Egiptuse ühtseks riigiks. Pärimuse järgi tegi selle teoks **kuningas Menes**, kes olevat ühtlasi rajanud Alam- ja Ülem-Egiptuse piirialale ka uue pealinna **Memphise**. Sellest ajast alates allus Egiptus piiramatule võimuga kuningale.

Umbes samal ajal kujunes välja tüüpiline egiptuse **hieroglüüfkiri**. Hakati ulatuslikumalt vaske kasutama, kuid see ei tõrjunud veel pikka aega välja kivist tööriistu.

Niiluse delta

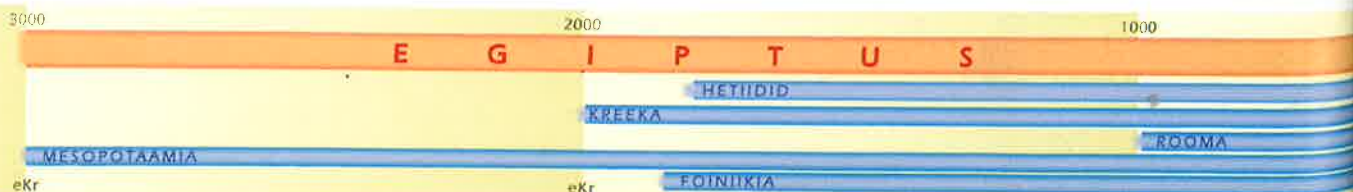
Vana riigi periood u 2700–2200 aastat eKr

Sellest perioodist (ajavahemikust 2600–2500 eKr) pärinevad kuningate võimu ja jumalikkust kehastavad **suured püramiidid** Memphise lähedal nüüdses Gizas. Vana riigi ajal kujunesid välja enam-vähem kõik Egiptuse tsivilisatsiooni olulisemad tunnused: eelkõige rangelt hierarhiliselt korraldatud riik ja ühiskond, mis allus jumalikustatud kuninga piiramatule võimule, ning Egiptuse usk oma arvukate jumalate ning rõhutatud tähelepanuga inimese saatusele pärast surma.

Aastatel 2200–2000 eKr oli Egiptus jagunenud mitmeks teineteisest sõltumatuks piirkonnaks. See oli sisesegaduste ja kodusõdade periood.

Sfinks Giza püramiidide juures

Keskmise riigi periood u 2000–1650 aastat eKr

Umbes 2000 aastat eKr ühendas Teeba valitseja Ülem-Egiptusest maa uuesti ühtseks riigiks. Pealinn viidi küll tagasi Memphisesse, kuid Teeba tõusis riigi tähtsaimaks usukeskuseks. Kuningate võim ulatus nüüd Egiptuse piiridest kaugemale: Egiptuse ülemvõimule allutati Nuubia põhjaosa. Egiptuses loodi elukutseline sõjavägi, mis tagas julgeoleku riigi piiridel ja hoidis Nuubiat vaaraode võimu all.

1650–1550 aastat eKr oli riik taas ja-gunenud: Niiluse deltas võimutsesid Aasiast pärit valitsejad – **hüksoslased**. Hüksoslaste täpsem päritolu pole tea-da, kuid arvatavasti olid nad varem egiptlaste teenistusse asunud ja nüüd Alam-Egiptuses võimu enda kätte haaranud Aasiast tulnud väepealikud. Ülem-Egiptusesse hüksoslaste võim ei ulatunud.

Uue riigi periood u 1550–1075 aastat eKr

1550 aastat eKr ajasid Teeba valitsejad hüksoslased Egiptusest välja ja taastasid riigi ühtsuse.

Uue riigi aeg oli Egiptuse välise võimsuse hiilgeaeg. Egiptlased olid hüksoslastelt õppinud hobukaarikute kasutamist ja nüüd kujunes nende kaarikuvägi ähvardavaks jõuks kogu Lähis-Idas. Eduka-te-sõjaretkedega alistasid Egiptuse kuningad oma võimule Palestiina ja Süüria. Ka kogu Nuubia oli kindlalt Egiptuse võimu all. Egiptusest oli saanud tõeline suurriik, mis oma suurima ulatuse saavutas vaarao **Thutmosis III** ajal (valitses 1468–1436 eKr).

Suhted naabermaadega olid nüüd märksa tihe-damad kui Vana ja Keskmise riigi ajal. Kujunesid diplomaatilised sidemed Aasia valitsejatega ka väl-jaspool Egiptusele alluvat Süüriat ja Palestiinat.

Egiptuse tähtsaim usukeskus Uue riigi ajal oli Teeba, kus paiknesid peajumal Amon-Ra peami-

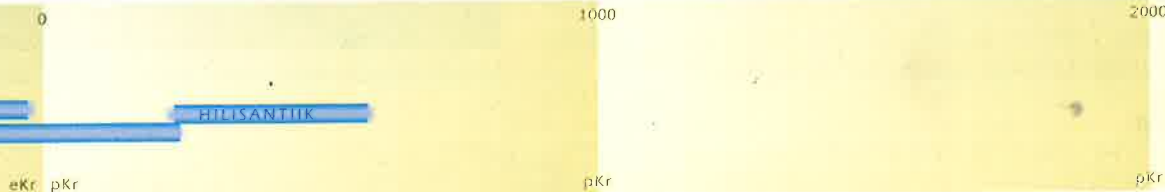
sed templid ja vaaraode hauad Niiluse läänekal-dal Kuningate orus. Tõusis preesterkonna tähtsus riigi elus, see omakorda põhjustas sisevastuolusid riigis.

Umbes samal ajal tugevnes Aasias Hetiidi riik, mille valitsejad püüdsid Süüriat ja Palestiinat Egiptuse käest oma võimu alla saada. Tulemuseks olid sõjad Egiptuse ja hetiitide vahel. Vaarao **Ramses II** (1290–1224 aastat eKr) sõlmis pärast raskeid võitlusi hetiitidega rahulepingu, millega jaotati mõjupiirkon-nad Ees-Aasias: Palestiina jäi Egiptuse võimu alla, põhjapoolne Süüria aga allus Hetiidi kuningatele.

Uue riigi lõpuperioodil tugevnes Ülem-Egiptu-ses Teeba Amoni preestrite võim. Kuningate võim seevastu nõrgenes. 1075. aastal eKr eraldus Ülem-Egiptus Alam-Egiptuses valitsevatest kuningatest sõltumatuks preestrite riigiks.

Hilisel perioodil, u 1075–525 aastat eKr, oli Egiptus sageli võõramaist pä-ritolu valitsejate võimu all. Sellegipoo-lest säilitas Egiptus oma traditsioonili-se ilme. 525. aastal eKr langes Egiptus ligi kaheks sajandiks Pärsia võimu alla.

Ramses II rajatud tempel Abu Simbelis

5. RIIK JA ÜHISKOND

Ühiskonna üldilme ja struktuur

Egiptuse riik ja ühiskond oli rõhutatult traditsiooniline. See toimis üksikasjadeni reguleeritud korra järgi, mida peeti jumalate poolt määratuks. Ühiskond oli rangelt hierarhiline. Selle tipus seisis absoluutse võimuga jumal-kuningas, kelle valitsemine pidi tagama loomuliku korra Egiptuses. Kriisid, mil kuningas ei suutnud oma võimu kehtestada, tähendasid egiptlaste silmis katastroofilist kõrvalekallet sellest korraldusest. Kuninga võim tugines suhteliselt kitsale ülikonnale, kelle seast pärinesid kõrgemad riigiametnikud ja preestrid. Valitseja oli nendega sugulus- ja abielusidemetes ning ka uued valitsejad kerkisid esile just nende seast. Ülejäänud osa ühiskonnast, peamiselt talupojad, olid allutatud riigi rangele kontrollile.

• Egiptus oli maaühiskond. Suuremaid linnu oli vähe, need kujunesid peamiselt losside ja templite ümber ega määranud eriti ühiskonna ja olustiku üldilmet. Suurem osa nii ülikonnast kui ka lihtrahvast elas maal.

Pistrik Horos

Egiptlased samastasid vaaraod erinevate jumalatega. Elava valitsejana oli ta eelkõige pistrikukujuline kõrguste isand Horos, seetõttu oli pistrik Egiptuse kuningavõimu üks peamisi sümboleid. Pärast surma sai vaaraost aga surnute riigi valitseja ja kohtumõistja Osiris. Lisaks sellele oli vaarao Egiptuse kõrgeima jumaluse, päikesejumal Ra poeg. Keskmise ja Uue riigi ajal, kui Ra samastati Teeba jumala Amoniga, sai vaaraost Amon-Ra poeg.

Kuningavõim

Egiptuse kuningas ehk **vaarao** (egiptuse k, 'suur maja') oli valitseja, kelle piiramatut võimu peeti jumalatest määratud maailmakorralduse püsimise vältimatuks eelduseks. Ta oli seadusandja, sõjaväe ülemjuhataja ja kõrgeima preestrina ainus täievoliline vahendaja inimeste ja jumalate vahel. Vaarao pidi ühendama kaks Egiptuse ajaloolist piirkonda – Ülem- ja Alam-Egiptuse – lahutamatuks harmooniliseks tervikuks. Kui ta seda suutis, siis toimis kogu maailmakorraldus ehk **Maat**, nagu egiptlased seda nimetasid. Seevastu ei tähistanud kuningavõimu ja ühtse riigi langus kaost ainult inimühiskonnas, vaid ka ümbritsevas looduses. Ühiskonna ja looduse korraldus olid egiptlaste meelest lahutamatu seotud.

Vaaraod peeti jumalikuks ja peaaegu kogu tema elu oli korraldatud rituaalidega, mis tõstsid ta teisest inimestest, sh ka ülikutest, kõrgemale, jumalate tasemele. Jumala ja ülempreestrina osales vaarao ka riigi kõige olulisematel religioossetel pidustustel.

Vaarao Tutanhamon ja tema naine (u 1330 eKr)

Sakkara aštmikpüramiid, kuhu on maetud kuningas Džoser (u 2700 eKr)

Oma võimu sümbolite ja materiaalse kehastusena lasid vaaraod püstitada püramiide, s.o hiiglaslikke haudehitisi, mille sisemuses paiknes valitseja hauakamber. Need olid siitilmast lahkunud jumal-kuninga igavikulised eluasemed. Samas võis püramiide mõista ka kui päikese sümbolit ja nende servi kui kaldteed, mida mööda päikesejumala poeg taevasse tõusis. Püramiidid pididki eelkõige rõhutama ja kinnitama vaaraode jumalikkust ning tagama maailmakorralduse toimimise jumal-kuninga piiramatu võimu all. Püramiidid on kõnekas märk Egiptuse ühiskonna tsentraliseeritusest ja valitseja võimutäius. Nende rajamine nõudis suurte inimhulkade kaasamist ja suurepärase töökorraldust. Tõenäoliselt oli sellega otseselt või kaudselt seotud suur osa ühiskonnast, kas siis ehitusel osaledes, seda ette valmistades või ehitajaid toidu ja toorainega varustades. Nii suuremahulised tööd pidid toonase tehnoloogia küllalt algelise taseme juures riigile ja ühiskonnale kurnavad olema. Võib-olla sellepärast loobusidki valitsejad peagi hiigelpüramiididest ja piirdusid tagasihoidlikumate hauamonumentidega. Uue riigi ajal asendusid püramiidid kaljusse raiutud hauakambritega, mis paistsid vähem silma ja olid seega hauarüüstajate eest paremini kaitstud. Vaaraode matusepaigaks sai nüüd nn Kuningate org Teeba lähedal Niiluse läänekaldal.

UUE RIIGI AEGNE VAARAO KROONIMISE HÜMN

Oo õnnelik päev! Taevas ja maa rõõmustavad,
sest sina oled Egiptuse suur isand!

Need, kes põgenesid, naasid oma linnadesse;
need, kes end peitsid, on välja tulnud;
need, kes nälgisid, on täissöönud ja õnnelikud;
need, kes olid janused, on nüüd joobnud;
need, kes olid alasti, kannavad nüüd peenest
linasest rõivaid;
need, kes olid räpased, on nüüd hiilgavad.
Need, kes olid vangis, on nüüd vabad;
need, kes olid kurvad, on nüüd rõõmsad;
need, kes sellel maal tülitseisid,
on nüüd rahunenud.

Kõrge Niilus voolab oma allikatest,
et värskendada inimeste südameid.

Lesknaised on avanud oma majad
ja lasevad sisse rändajaid;
tüdrukud rõõmustavad
ja laulavad rõõmulaule.
Poisslastel, kes sünnivad, on õnne,
[sest] põlvkondade ja põlvkondade
rajaja on isand kõigiks aegadeks.

Laevad rõõmustavad jõevoos
ja neid ei ole vaja vedada,
nad jõuavad kaldale purje ja aerude abil,
nad juubeldavad, sest on öeldud:
„Ülem- ja Alam-Egiptuse kuningas Hekamaatra
paneab taas pähe valge krooni!
Ra poeg, Ramses,
on asunud oma isa troonile!”
mõlemad Maad [Ülem- ja Alam-Egiptus] ütleavad talle:
„Kaunis on Horos oma isa Amon-Ra troonil,
teda läkitanud jumal
kaitseb seda valitsejat, kes vallutab kõik maad!”

Ülemkiht

Egiptuse ühiskonna ülemkihi moodustas vaarao suguvõsa ja eri piirkondade ülikusuguvõsad, kes osalt olid vaarao perekonnaga abielusidemetes. Tegemist oli suurmaavaldajatega, kes koos vaaraoga suunasid Egiptuse käekäiku ja kelle käsutusse koondus enamik ühiskonna rikkusest.

Ülikutest moodustus **kõrgem ametnikkond**, kellele vaarao delegeeris oma võimu kohtadel või üksikutes valdkondades. Vaaraod määrasid ametisse riigi ülemvalitseja, maakondade ehk nomoste asevalitsejad, kõrgemad preestrid ja väepealikud. Nomoste asevalitsejad viisid kohapeal ellu vaarao korraldusi, juhtisid ehitustöid, kogusid makse, ja kui tarvis, kutsusid kokku ka sõjaväe. Kõrgemate väepealike tähtsus tõusis eelkõige Uue riigi ajal seoses vaaraode korraldatud vallutussõdadega. Preestrite osa ei piirdunud üksnes religioossete kombetalituste korraldamisega. Sageli olid kõrgemad preestrid tegevad valitseja nõuandjatena ka riigijuhtimist puudutävates küsimustes.

Ehkki vaarao võis inimesi soovi korral ametisse määrata oma suva järgi, arvestati seejuures kohalike ja perekondlike traditsioone. Paljudel ülikuperekondadel oli riigiasjades suur mõju, mis aeg-ajalt

hakkas vaarao võimu ohustama ja millega vaaraod tahes-tahmata arvestama pidid. Vaarao võis kohata ka ülikute ja nende seast pärinevate asevalitsejate vastuseisu. Vana riigi lõpuperioodil viis see koguni riigi ajutise lagunemiseni. Kuigi riigi ühtsus taastati, kohtasid valitsejad ka hiljem liiga sõltumatute ja iseteadvate asevalitsejate vastuseisu. Samalaadseid probleeme oli ka preesterkonnaga. Kuna templid said vaaraodelt rikkalikke annetusi, sh suuri maavaldusi, ja muutusid rikkasteks majapidamisteks, siis kasvas ka preesterkonna võim ning sõltumatus keskvoimust. See puudutas eelkõige riigi kõrgeima jumala Amon-Ra Teebas paiknevate templite ülempreestrid. Uue riigi lõpuperioodil hakkasidki Teeba preestrid vaarao võimu ja Egiptuse ühtsust otseselt ohustama. Nagu eespool öeldud, viis selline areng lõpuks Uue riigi lagunemisele. Egiptuse ajaloo vältel suutsid vaaraod enamasti siiski ülemkihti kindlalt ohjes hoida ja ülikud üldiselt toetasid vaarao kui jumal-kuninga võimu.

Omamoodi vaheastme ülikute ja muu elanikkonna vahel moodustasid keskmised ja alamad ametnikud ehk **kirjutajad**, nagu neid sageli nimetati. Kirjutajate ülesanne oli kontrollida töötajaid kõigis üksikasjades, fikseerida kirjalikult kõigi kohustused ja nende täitmine. Kirjutajad võisid pärineda ka lihtrahva seast, kui neil oli õnnestunud omandada kirjatarkus ja seeläbi ühiskondlikul positsioonil tõusta. Sel juhul püüdsid nad ka oma lapsi koolitades neile ametit pärandada.

Egiptuse ülik

Ülikute eluolust annavad hea pildi maalitud nende hauakambrites. Sealt ilmneb, et ülikud elasid luksuslikes kahe- või kolmekorruselistes rõdude ja verandadega maamajades. Nad veetsid aega külluslikel pidusöökidel rohkete külaliste seltsis, lõbustatuna pillimängijatest ja tantsijatest-tantsijannadest. Ka jahipidamine Egiptust ümbritsevatel kõrbealadel või delta soodes kuulus ülikkonna põhiliste ajaviidete hulka.

Sõjavägi

Vana riigi ajal sai Egiptus hakkama ilma alalise sõjaväeta. Välisvaenlased ähvardasid piire harva ja asevalitsejad said nendega hakkama oma piirkonna elanike seast kogutud väesalkadega. Ka väheste välisretkede jaoks kogusid vaaraod ajutise väe, saates selle pärast sõjakäigu lõppu taas laiali.

Uue riigi vaaraod seevastu käsutasid hästi treenitud alalist armeed, mis komplekteeriti sundvärbamisega. Füüsiliselt võimekamad noored mehed, enamasti talupojad, võeti eluaegsesse väeteenistusse. Sageli määrati sõjaväelasteks ka endiste sõdurite pojad. Vanas eas, pärast väeteenistust, said veteranid harimiseks maatüki, mis neile vanaduses elatist pidi andma.

Egiptuse armee oli riigi hiilgeaegadel tugevaim ja kõige paremini korraldatud kogu Lähis-Idas. Selle põhijõu moodustas kilpide ja odadega relvastatud jalavägi, elitiiväe aga hobukaarikud, igäühel kaks meest. Ka vaarao ja väepealikud võitlesid kaarikute. Egiptlastele lisaks kuulusid armee koosseisu ka võõramaa palgasõdurite üksused, kes võitlesid oma traditsioonilises relvastuses.

Egiptuse sõjamehed

Perekond ja naiste positsioon ühiskonnas

Egiptuse tüüpiline perekonnamudel oli paarperekond, mis koosnes mehest, naisest ja nende alaealistest lastest. Täiskasvanuna lahkusid lapsed isakodust ja rajasid oma pere. Perekonna pea oli mees, kuid tagatud olid ka naise õigused. Naine säilitas abielludes oma vara ja võis ka lahutuse korral pretendeerida osale perekonna varandusest.

Valitsejatel seevastu oli palju naisi, kelle seast üks oli enamasti peanaisena teistest tähtsam. Nii mõnigi kord oli peanaine vaarao õde või poolõde. Sageli oli peanaisel arvestatav mõju ka riigiasjade, eeskätt õukonnasisesete probleemide arutamisel. Kunstis kujutati peanaist võrdse partnerina vaarao kõrval. Tuli ette juhuseid, mil naine tõusis vaaraona riigi etteotsa.

Paljude muistsete ja väga patriarhaalsete (domineerisid mehed) ühiskondadega võrreldes oli Egiptuses naiste positsioon nii perekonnas kui ka ühiskonnas tervikuna üsna kõrge. Naistel oli õigus vähemalt teatud juhtudel mehest sõltumatult oma asju korraldada ja vara hallata. On teada juhuseid, kus naised meeste vastu kohtuasju algatasid ja võitsid. Ülemkihti kuuluvad naised olid sageli kirjaoskajad ja üksikutel juhtudel oli naisi ka kohtunike ning madalamate riigiametnike seas.

Egiptuse perekond

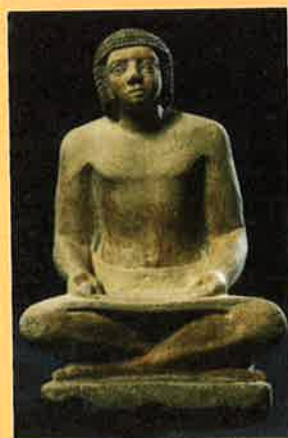
EGIPTUSE PÖLLUTÖÖ Kreeka ajaloolaste pilgu läbi

Mitte keegi kogu maailmas ei saa maa vilju nii kerge vaevaga. Nad ei pea maad adraga kündma ega köplama ega tegema mingit muud tööd, mida kõik teised inimesed saagi saamiseks teevad. Jõgi tõuseb omasoodu, niisutab põlde ning pärast nende niisutamist taandub. Seejärel külvab igaüks oma maatükile seemneid ning laseb sead põllule seemneid maasse tampima ning siis ei jää üle muud, kui oodata saagikoristust. Sigu kasutatakse ka vilja peksmisel ning seejärel viiakse vili aita.

Herodotos (V saj eKr)

Enamik puistab lihtsalt seemned laiali, toob oma kariloomad põllule ja laseb neil seemned maasse tampida, nelja või viie kuu möödudes aga lähevad talupojad põllule saaki koristama. Mõned talupojad kasutavad kergeid atru, künnavad niisutatud maa pealiskihki ning siis koguvad suure hulga vilja ilma suurema vaeva ja kulutusteta. Üldiselt võib öelda, et igasugused põllutööd nõuavad teistelt rahvastelt palju kulutusi ja pingutusi ning ainult egiptlastel kulgeb saagikoristus väga väikeste kulutuste ja vaevaga.

Diodoros (I saj eKr)

Kirjutaja

KESKMISE RIIGI AEGSED ÕPETUSSÕNAD

Hakka kirjutajaks. Nii pääsed sa kurnatusest ja oled kaitstud igat liiki raske töö eest. See säästab sind köpla ja kirka kandmisest, nii et sa ei pea tassima korvi. See päästab sind adra ja igasuguse vaevarikka töö eest.

Las ma meenutan sulle talupoja viletsust, kui ametnikud tulevad saagi pealt maksu määrama: poole tema viljast on aga ära viinud maod ja ülejäänud ära söönud jõehobu. Õgarditest varblased toovad talupojale häda kaela. Vili, mille ta kogus aita, on samuti läinud, selle viisid ära vargad. Ta ei suuda maksta võlga laenuks võetud härgade eest ning härjad on surnud, kurnatuna liigsest kündmisest ja viljapeksust. Ning just sel hetkel saabub jõe kaldale kirjutaja, keda saadavad keppidega orjad ja palmiokstega nuubialased. Nad ütlevad: „Näita oma vili ette!” Kuid seda ei ole ja talupoega pekstakse armutult. Ta seotakse kinni ja tema pea pistetakse tiiki, seejärel kastetakse ta üleni vette. Tema naine seotakse tema silme all kinni ja lapsed pannakse ahelaisse. Kirjutaja aga kamandab neid kõiki. Sellele, kes töötab kirjutades, ei määrata makse, ta ei pea midagi tasuma. Jäta see hästi meelde.

Töötægijad

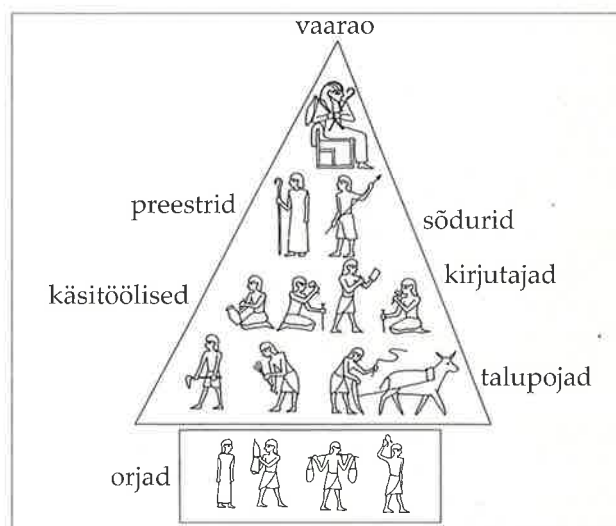
Enamik egiptlasi oli kohustatud riigi heaks ja riikliku kontrolli all tööd tegema. Riigil oli õigus määrata inimesi eri ametitesse, kuid tegelikkuses arvestati inimeste päritoluga. Talupoegade järglastest said valdavalt talupojad, käsitöölise poegadest käsitöölised jne.

Enamik egiptlasi olid **talupojad**, kes harisid kas riigi või ülikute maid. Talupojad olid sunnismaised ja täitsid töökohustust, mida rangelt jälgiti. Kirjutajad hindasid vilja valmimise ajal arvatava saagi ja kehtestasid maksumäära, mis igal talupojal pärast viljakoristust tasuda tuli. Enamasti moodustas see umbes poole oodatavast saagist. Talupoegade kohustuste hulka kuulus ka niisutussüsteemide rajamine ja korrashoid, samuti töö muudelgi riiklikult korraldatud ehitustel. Enamasti moodustas see umbes poole oodatavast saagist. Talupoegade kohustuste hulka kuulus ka niisutussüsteemide rajamine ja korrashoid, samuti töö muudelgi riiklikult korraldatud ehitistel. Nii püramiide kui ka templeid rajasid peamiselt talupojad.

Talupojad elasid tagasihoidlikes, enamasti ühe-ruumilistes palmilehtedest katusega savionnides, mis vahel pidid majutama ka koduloomi. Söödi peamiselt nisu- või odrajahust küpsetatud leiba ning joodi odrast ja leivast pruulitud lahjat õlut. Lisatoidust pakkus kalapüük Niilusel. Töö oli kurnav ja kohustused sageli üle jõu käivad, nende täitmatajätmisel aga ähvardas piitsutamine või orjusse sattumine. Seetõttu tuli nii mõnigi kord ette talupoegade põgenemist riigi vähem asustatud äärealadele. Teatavat vaheldust raskes ja rutiinses elus pakkusid iga-aastased religioossed pidustused.

Käsitöölised olid osalt eraettevõtjad, osalt aga riigi kontrollile alluvad sõltlased. Mõlemal juhul töötasid nad enamasti kas vaarao ja ülikute lossides või templeite juures, täites nende tellimusi. Amet pärandati enamasti põlvest põlve. Raha Egiptuses ei tuntud ja käsitöölisele tasuti tarbeesemete ning toiduga. Käsitöölise sotsiaalne positsioon ja elatustase oli talupoegade omast mõnevõrra kõrgem. Edukal käsitöölisel oli võimalik tõusta töödejuhatajaks ja suulduda ülemkihi hulka.

Orjade osa Egiptuse ühiskonnas ja majanduses oli teisejärguline. Orjad olid peamiselt kas kohustuste täitmatajätmise eest orjastatud endised talupojad ja käsitöölised või siis võõramaised sõjavangid. Neid kasutati erinevatel töödel vaarao, templeite ja ülikute majapidamises, suurtel riiklikel ehitustel ja sõjaväes.

Egiptuse ühiskonna ülesehitus

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. Millised tegurid võisid põhjustada Egiptuse tsivilisatsiooni esiletõusu?
2. Kuidas seonduvad omavahel Niiluse üleujutused ja vaarao jumalik võim?
3. Valige kaks seisust ja kirjeldage nende seisuste inimeste igapäevaelu. Kui tähtis oli nende elus religioon?
4. Milliseid sotsiaalseid ja looduslikke hüvesid oodati vaaraolt kroonimishümni põhjal (lk 35)? Millised neist ootustest tunduvad realistlikud?
- 5.* Võrrelge Kreeka ja Egiptuse autorite hinnanguid talupoegade olukorrale Egiptuses (lk 38). Millist võivad olla tingitud erinevused?

6. RELIGIOON JA KULTUUR

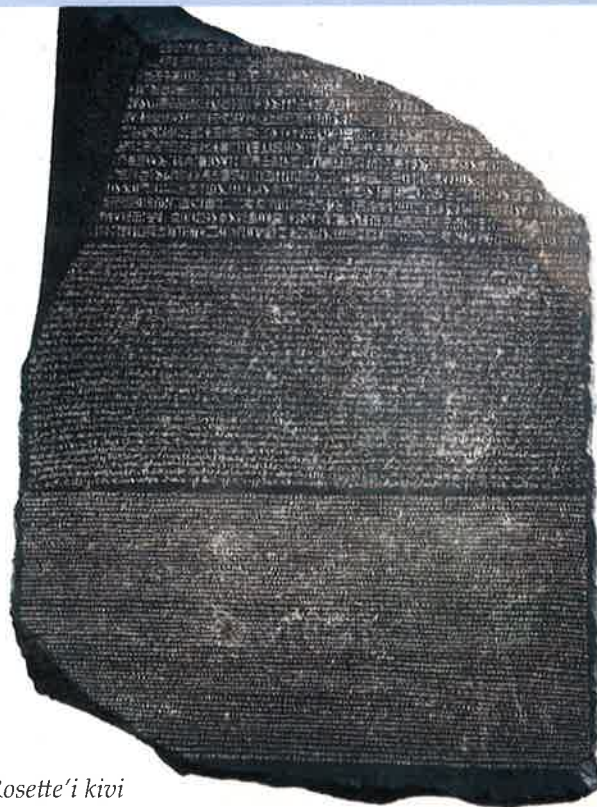
Kiri ja haridus

Egiptuse kiri kujunes umbes ühel ajal tsivilisatsiooni esiletõusuga IV ja III aastatuhande vahetusel eKr. Tsivilisatsiooni ja kirja teke olid tihedalt seotud: ilma kirjata poleks ühiskonna riiklik korraldamine sellisel moel nagu Egiptuses võimalik olnud. Egiptuse kirjamärgid – **hieroglüüfid** (kr k *hieroglyphoi* – pühad märgid) – meenutavad välimuselt piltkirja ja on tõenäoliselt sellest ka välja arenenud. Enamik hieroglüüfe tähistas ühte aegu nii mõisteid kui ka teatavate häälikute kombinatsiooni, märkides konsonantide järjestust sõnas. Pikemaid sõnu kirjutati mitme hieroglüüfiga. Lisaks kuulusid hieroglüüfide hulka veel ka seletavad märgid, mis osutasid, millena eelnevat hieroglüüfi lugeda. Egiptuse kiri oli küllaltki keeruline ja märke palju: kasutusel oli ligi 1000 hieroglüüfi. Kuna hieroglüüfide väljajoonistamine nõudis palju aega, siis kirjutati nendega enamasti ainult poliitilise ja religioosse sisuga raidkirju ning muid esinduslikumaid tekste.

Kirjaoskus oli Egiptuses vaieldamatu privileeg, mis sai osaks tõenäoliselt vaid umbes ühele protsendile kogu maa elanikkonnast. Kirja keerukuse tõttu nõudis kirjaoskuse omandamine palju aega. Õppimine algas tõenäoliselt juba kodus ja jätkus mitmesugustes koolides. Meile on teada näiteks „kuninglike järglaste maja“, kus õppisid tulevane vaarao ja kõrgeimate ülikute pojad, kool ametnike poegadele ja mitmesugused templikoolid. Pole kahtlust, et enamik õpilasi pärines rikastest ja suursugustest peredest, kuid arvatavasti oli mingi võimalus kooli pääseda ka lihtrahva lastel. Õppimine nõudis aastatepikkust rutiinset ja vaevarikast tööd õpetajate range järelevalve all. Nähtud vaev tasus ennast aga ära. Ülikute jaoks oli haridus enesestmõistetav, vaesematele tõi see aga kaasa pääsu kirjutajaseisusesse või koguni preesterkonda ja tagas materiaalse heaolu ning auväärt ühiskondliku positsiooni.

Hieroglüüfid

Kirjutusmaterjalina oli kasutusel peamiselt **papüürus**, mida valmistati Niiluse kallastel kasvava pilliroolaadse papüürustaime sästist. Kirjamärgid maaliti sellele pintsliga. Kui tekstid olid pikemad, moodustati üksteise otsa kinnitatud papüürusejuppidest pikad ribad, mis täis kirjutamise järel rulli keerati. Egiptuse kuivas kliimas säilis papüürus hästi. Hulk papüüruserulle ja arvukalt lühemaid katkeid on säilinud tänaseni ning arheoloogilised kaevamised toovad senituntutele aeg-ajalt täiendust.

Rosette'i kivi

Nn Rosette'i kivi leiti 1799. aastal Prantsuse vägede retke ajal Põhja-Egiptusest Rosette'i linna juurest. Sellele on raiutud üks ja sama Egiptuse kreeklasest kuningale Ptolemaios Epiphanesele (III ja II saj vahetusel eKr) pühendatud tekst kolmes variandis: egiptuse hieroglüüfkirjas, egiptuse hilisemas, lihtsustatud demootilises kirjas ning kreeka keeles. Võimalus neid kirju võrrelda andis Prantsuse egiptoloogile Jean François Champollionile võtme egiptuse kirja ja keele dešifreerimiseks.

Jumalad

Egiptlaste ellusuhtumine oli sügavalt religioosne: maailma üldist korraldust mõistsid ja mõtestasid nad müütide ja religiooni kaudu. Religioossete tõekspidamiste täpsem sõnastamine ja tähtsamate jumalate eest hoolitsemine oli preestrite ülesanne; jumalailt oodati peaaesjalikult kogu maad juhtiva valitseja ning temas kehastunud riigivõimu kinnitamist. Lihtrahvale ja tema hingevajadustele pööras ametlik religioon vähe tähelepanu. Nii tunnemegi Egiptuse religiooni ja maailmapilti eelkõige preesterkonna pilgu läbi.

Egiptlaste austatud jumalate hulk oli tohutu. Üks tekst loetleb 740 jumalat, kuid kahtlemata võis see arv olla veelgi suurem. Kindlat ja üldkehtivat süsteemi selles jumalate maailmas polnud. Jumalate tunnused tihtipeale kattusid, erinevaid jumalaid võidi samastada, jutustada neist sarnaseid lugusid jms. Tähtsad polnud mitte usu üksikasjad, vaid see, et jumalaid austataks ja nende eest rituaalset hoolt kantaks. Siis võis loota jumalate heasoovlikkusele ja toetusele.

Tähtsamad jumalad, keda seostati kuningavõimuga

Päikesejumal **Ra** oli maailma looja ja selle esimene valitseja, kes iga päev sõidab oma laevaga üle taevakaare ning öösel läbib allmaailma sünged ja ohtlikud valdused. Keskmise riigi ajal hakati teda samastama Teeba jumala **Amoniga**. Nende ühtesulamisest kujunenud **Amon-Ra** muutus Uue riigi ajal tõeliseks peajumalaks. Egiptlaste meelest oli vaarao päikesejumala Amon-Ra poeg.

Pistrikukujuline taevajumal **Horos**, kes kehastas teatud mõttes elavat valitsejat ennast, võis samuti olla Ra'ga samastatud või olla Ra poeg. Tuntuima müüdi järgi oli Horos aga jumal Osirise ja jumalanna Isise poeg.

Osiris oli viljakuse jumal ja surnute valitseja. Muistsel ajal õpetas ta inimestele põlluharimist ja kanalite kaevamist, käsitööd ja kirjatarkust. Teda toetas õde ja abikaasa **Isis**, keda egiptlased kujutasid noore naisena, peas kaarjate lehmasarvede vahel päikeseketas. Kuid nende vend, kõrvetav ja viljatu läänetuul **Seth**, tappis Osirise, tükeldas keha ja viskas tükid igasse ilmakaarde laiali. Isis koos poeg **Horosega** otsis need kokku, valmistas Osirisest esimese mummia ja äratas selle ellu. Osirisest sai surnuteriigi kohtumõistja, Horos aga pidas Sethiga kahevõitluse, mille järel jumalad ühiselt Horose võitjaks ja kuningaks kuulutasid.

Seda müüti võib tõlgendada mitmeti. Ühelt poolt võib siin näha aastaegade vaheldumise sümbolset kajastust, kus Osiris kehastas üleujutuse ja viljakasvu aega ning Seth põuaperioodi. Teisalt oli lugu tähtis vaarao jumaliku võimu põhjendamiseks. Elavat vaarao samastati Horosega ja usuti, et pärast surma valitseb ta Osirisena surnuteriigis. Horose võitu Sethi üle seostati vaarao eduka võitlusega Egiptuse vaenlaste vastu. Kaudselt andis lugu mõista, et jumalike vaarao-de valitsemine Horose ja Osirisena on igavene ja vältimatu nagu looduse ringkäik.

Pühad loomad kehastasid ühte või teist jumalat mõnes tema ilmingus. Mustusekuulikest veeretav sõnnikumardikas skarabeus kehastas Ra'd tõusva päikesena.

Horos

Isis

Templid ja jumalateenistus

Jumalate tegevusväli oli piiramatult. Nad võisid liikuda nii taevas kui ka maa peal. Kuid neile tuli rajada ka kindlaid maapealseid kodasid, kus inimesed nende eest hoolt kannaks. Seda ülesannet täitsid **templid**. Tüüpiline Egiptuse tempel oli nelinurkne, muust maailmast kõrge müüri- ja eraldatud ehituskompleks. Massiivne peavärv paiknes templi otsaküljel. Templi peaosa oli sammaskäigust ümbritsetud siseõu, mille taga paiknes sammassaal ja selle taga omakorda olid väiksemad ruumid, kus hoiti jumalakujusid ja kuhu võisid siseneda ainult preestrid. Suurimad templid rajati Uue riigi ajal. Korduvate ümberehituste käigus valmisid Teebas Amon-Ra'le pühendatud **Karnaki** hiigeltempel ja umbes kolme kilomeetri kaugusel väiksem **Luxori tempel**.

Luxori tempel

Templis paiknev jumalakuju oli preestrite pideva rituaalse hoolde all. Sellele ohverdati loomi ja suitsetati viirukit, seda toideti, pesti ja riietati. Kõik see toimus templisügavuses ja jäi rahvale paratamatult kaugeks. Lihtrahvale näitas jumal end ainult suurte pidustustel, kui preestrid tõid jumala kuju pidulikus rongkäigus templimüüride vahelt rahva ette. Teebas viidi Amon-Ra kuju iga-aastastel pidustustel Karnakist Luxorisse, kust ta kuninga noorenemisriituste järel oma kodutemplisse tagasi toodi. Pidustuste käigus kuulutas jumal rahvale (kahjuks ei ole teada, mil moel) ja ka lihtinimestel oli võimalik oma soovidega tema poole pöörduda.

LAUSUMISED IGAPÄEVASE TEMPLIRITUAALI KÄIGUS

Sõnade algus, mis ülempreester lausub iga päev pühadel rituaalidel Amon-Ra, jumalate kuninga majas

Sõnad TULE SÜÜTAMISEKS

Tervitus sulle rahus, Horose silm, kes sa oled kuulsusrikas, võitmatu ja rahumeelselt nooruslik. See särab nagu Ra silmapiiril. Sethi jõud on end peitnud Horose silma eest, mille ta [Seth] kord ära võttis ja tõi tagasi, nii et see on taas Horosel [viide müüdi- le, mille järgi Seth lõi Horoselt kahevõitluse käigus silma peast, kuid pidi selle jumalate kohtuotsuse kohaselt tagasi andma]. Silm teeb Horose võitmatuks ja ajab laiali Amon-Ra, mõlema maa troonide isanda vaenlased, kes iganes need ka pole.

Sõnad PÜHAMU AVAMISEKS

Sethi sõrm on tõmmatud Horose silmast, nii et ta paraneb. Nahkkate on jumalalt võetud maha. Amon-Ra, kahe maa troonide isand, võta vastu oma kaks sulge ja valge kroon kui Horose silm, parem sulg kui parem silm ja vasak sulg kui vasak silm. Sa oled täies ilus, Amon-Ra, kahe maa troonide isand: varem paljas, oled sa nüüd rõjvais. Nüüd olen ma tõeliselt preester. See oli kuningas, kes saatis mind jumalat nägema.

Surmajärgsus

Egiptlastel oli detailne ettekujutus **elust pärast surma**. Selle järgi jätkas lahkunu pärast surma sama-sugust elu ja tegevust nagu eluajal: töötajad tegid tööd, ülikud nautisid oma rikkust, vaarao aga valitses Osirisena allilma ja mõistis seal kohut. Kuid surmajärgne elu ootas vaid neid, kes olid ära saadetud kohaste matuserituaalidega, mille hulka kuulus kindlasti ka keha säilitamine. Seetõttu moodustas matuserituaalide keskse osa surnukeha mumifitseerimine – selle spetsiaalne töötlemine parema säilimise tagamiseks.

Hauapaigad asusid üldiselt Niiluse läänekaldal ja matuserituaalide hulka kuulus muumia toimetamine paadiga üle jõe idast läände. Edasi viis matuserongkäik hauakambri juurde, kus ohverdati loomi, asetati linasesse riidesse mähitud muumia sarkofaagi ja suleti siis hauakambrisse. Riituste juurde kuulus naiste vali nutulaul. Talitus lõppes peiedega haua juures.

Hauakamber pidi kindlustama lahkunu häirima-

tu elu surmariigis. Hauakambrisse pandi kaasa lahkunu kujusid, mis asendaks muumiat, kui too hävi- ma peaks. Maalingud hauakambri seintel kujutasid stseene lahkunu elust, et tagada selle jätkumine ka pärast surma. Nii sarkofaagile kui ka hauakambri seintele kirjutatud maagilised loitsud sisaldasid õpetussõnu surmariiki pääsemiseks ja seal käitumiseks. Tekstid Vana riigi vaaraode hauakambrite seintel puudutavad ainult valitsejat, hiljem sai aga kombeks panna lahkunule sarka kaasa nn surnute raamat papüürusrullil, kus vaarao kõrval pöörati tähelepanu ka tema alamate surmajärgsele saatusele.

Vana riigi ajal sai vormikohane matmine ja seega arvatavasti ka surmajärgne elu osaks vaid vaaraole ja ülikonnale, hiljem aga laienes see ka lihtinimestele. Loomulikult nõudsid täielikud matuserituaalid märkimisväärsed kulutusi, mis olid jõukohased vaid Egiptuse ühiskonna jõukamale ülemkihile. Egiptlaste enamikule jäi surmajärgne elu seega raskesti kättesaadavaks.

Kreeka ajaloolane Herodotos EGIPTUSE MATUREKOMMETEST JA PALSAMEERIMISEST

Leina- ja matusekombed on neil sellised: kui mõnes majas sureb silmapais- tev mees, siis määrivad kõik naised pea ja näo mudaga, jätavad surnu majja ja lähevad koos kõigi tema naissugulastega välja, peksavad end ja paljasta- vad rindu. Teisal teevad seda mehed. Seejärel viiakse surnukeha palsamee- rimisele. Sellel alal on neil omad asjatundjad, kes näitavad omastele puust surnukeha näidiseid, mis on maalitud ja loomutruud. Neist kõige täiusliku- maid ei pea ma sobivaks siin nimetada. Järgmiseks näitavad nad lihtsamat ja odavamat viisi ja kolmandaks kõige odavamat. Nad seletavad kõik ära ja küsivad, millisel viisil peavad nad surnut töötleva. Kui hinnas on kokku lepi- tud, lähevad leinajad ära, palsameerijad aga asuvad hoolsalt tööle. Esmalt tõmbavad nad raudkonksuga nina kaudu välja aju, eemaldades osa sellest niisugusel moel, osa aga koljusse ravimit sisse kallates. Seejärel teevad nad terava Etioopia kiviga lõike külge ja võtavad välja kogu sisikonna, mille pu- hastavad palmiveini ja purustatud lõhnaainetega. Siis täidavad nad kõhu- õõne müri ja muude vürtsidega ning õmblevad uuesti kinni. Kui see tehtud, panevad nad keha seitsmekümneks päevaks soodasse, nii et see oleks üleni kaetud. Seitsmekümne päeva möödudes pesevad nad surnukeha, mähivad selle tervenisti linasesse riideribasse ja määrivad kummivaiguga, mida egipt- lased liimina kasutavad. Sellisel kujul antakse surnukeha tagasi omastele. Omaksed panevad ta puust inimesekujulisse sarkofaagi, sulgevad selle ning viivad hauakambrisse, kus paigutavad otse vastu seina. Selline on kõige täiuslikum palsameerimise viis.

Osirise kohus

Illustratsioon surnute raamatust

Egiptlastel kujunes järk-järgult uskumus, et kõik inimesed peale vaarao peavad läbi käima Osirise kohtu eest. Seal kaalus šaakalikujuline jumal, muumiate valmistaja Anubis surnu südant ja maailmakorraldust Maati, jumalate kirjutaja ja kirjatarkuse kaitsejumal, veelinnu iibise peaga **Thot** kirjutas aga tulemuse üles. Kui süda oli Maatist kergem, siis ei lasunud tal pahategusid ja surnule sai osaks igavene elu. Kaalus aga patune süda Maati üles, siis langes surnu saagiks „õgijale”, kes ühendas endas jõehobu ja krokodilli kõige hirmuäratavamaid omadusi.

Teadus

Egiptuse teadus oli praktilise suunitlusega. Mitmes valdkonnas jõuti põhjalike teadmiseni ning osati neid edukalt rakendada. Kuid teoreetilised üldistused egiptlasi ei huvitanud. Teadus oli praktikas tarvilike õpetuste kogum.

Arstiteadus: egiptlased olid osavad kirurgid, muu hulgas osati teha keerulisi silmaoperatsioone. Egiptlased mõistsid, et haiguste tõrjel pole esmatähtsad mitte palved ja maagia, vaid õige diagnoos ja kohane ravi.

Päikesekalender: egiptlased olid teadaolevalt esimesed, kes tuginesid aja-arvestuses enam-vähem täpselt välja arvestatud päikeseaastale. Nad panid tähele, et Niiluse üleujutus algab alati umbes sel ajal, kui vahepeal varjus olnud täht Sirius uuesti koidutaevasse ilmub, ja et iga-aastast Siriuse ilmutumist lahutab eelmisest 365 päeva. Aasta jagati kaheteistkümneks 30-päevaseks kuuks ja viieks lisapäevaks. Liigaastat ei arvestatud, nii et päikese- ja kalendriaasta vahele tekkis aastast aastasse suurenev erinevus. Selle puudujäägi kõrvaldasid alles roomlased.

Geomeetria (kr k, 'maamõõtmine') kätkes peamiselt ehitustöödeks tarvilikke teadmisi. Osati arvutada kolmnurga ja ringi pindala (tundes seega ringi pindala arvestamiseks tarvilikku arvu „pii”) ja silindri ning püramiidi ruumala.

Kirjandus

Kirjanduses ei loonud egiptlased mahukaid suurteoseid, vaid viljelesid lühivorme. Egiptlasi peetakse novelližanri loojaiks. See kasvas välja ülikute hauakambrite seintele kirjutatud autobiograafiatest, millega end igavikuliselt jäädvustada püüti. Kirjandus ja usk olid tihedalt põimunud. Hümneid (ülistuslaulud) jumalatele, püramiiditekstid jt on ühtaegu vaadeldavad kirjandusteostena ja annavad ka esmajärgulist teavet egiptlaste uskumustest. Nende kõrval löid egiptlased ka usuga ainult kaudselt seotud teoseid, näiteks elutarkust edastavaid õpetussõnu, mis määratud nii vaaraole kui ka tema alamatele. Kirjanduse õitseng langes Keskmise riigi aega.

Ilmselt kuulsaim Egiptuse kirjandusteos on „**Sinuhe jutustus**”. See on ülik Sinuhe minavormis lugu, mis on kirjutatud justkui lahkunu elule tagasivaatav hauatekst. Valitseja ebasoosingu hirmus põgenes Sinuhe võõrsile, tõusis seal rikkaks aukandjaks, kuid ei leidnud hinge- rahu, sest igavese elu võis tagada ainult kombekohane matus kodumaal. Õnneks näitas vaarao üles armulikkust, kutsus ta koju tagasi ja lasi rajada uhke hauakambri. Nii võis Sinuhe rahus surra.

Ehnatoni usureform

Uue riigi ajal tõi Egiptuse traditsioonilisse usuellu ajutise segaduse vaarao **Ehnaton** (1364–1347 eKr), tõstes Amon-Ra asemel jumalate etteotsa päikesekeeta **Atoni**. Atonit hakati austama ainujumalana ja teistele jumalatele enam ohvreid ei toodud. Koos sellega muutis vaarao ka oma nime, senine nimi Amenhotep ('Amon on rahul') asendus Ehnatoniga ('Atonile kasulik'). Pääsemaks Amoni mõjukate preestrite vastuseisust, rajas Ehnaton Teeba ja Memphise vahele uue pealinna **Ahetatoni** ('Atoni silmapiir').

Ehnatoni sammud tõid kaasa vanade jumalate usku, eriti Amoni preesterkonna vastuseisu. Tema järeltulija Tutanhamon tõi pealinna tagasi Teebasse, likvideeris vastrajatud Atoni pühamud ja taastas Amon-Ra austamise endises hiilguses.

Nofretete

Ehnatoni ajal öeldi lahti vanadest kunstikaanonitest. Vaaraod ja tema perekonda kujutati maneerlikult, kohati just nagu nimme rõhutades nende füüsilist ebatäiuslikkust. Sellegipoolest pärineb just sellest ajajärgust Egiptuse kunsti üks silmapaistvamaid mälestisi – Ehnatoni naise, kuninganna Nofretete portreebüst.

Ehnaton

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. Leidke võimalikke seoseid Egiptuse ühiskonna ja kirjaoskuse kitsa leviku vahel.
2. Iseloomustage Egiptuse teadust. Millistes valdkondades saavutasid egiptlased silmapaistvaid tulemusi? Miks just neis valdkondades?
3. Kuidas on omavahel seotud vaarao ning jumalad Ra, Horos, Osiris ja Seth?
4. Milline oli egiptlaste kujutlus surmajärgsusest? Kuidas oli Sinuhe jutustus sellega seotud?
- 5.* Milliste rituaalidega võivad seonduda tekstis toodud pühad lausumised Amon-Ra auks (lugege läbi allikatekst lk 42)? Millistele müütidele ja sotsiaalsetele või looduslikele nähtustele nad vihjavad ning millega seoses? Kuidas kajastub neis vaarao võimu seos jumalate ja rituaalidega?